

ДОСВІД ВІДЧУТТЯ ЗАГРОЗИ ЖИТТЯ В СОЦІАЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ МОЛОДІ

THE EXPERIENCE OF SENSE OF THREAT TO LIFE IN SOCIAL INTERACTION OF YOUTH

У статті розглянуто відчуття загрози життя і безпеки як одне з ключових питань сучасних суспільств, що відображається в класичних соціологічних концепціях суспільства ризику, у яких останній розглядається як складник суспільного розвитку загалом. Відзначено, що зростання загроз, серед яких – епідемії, війни, техногенні і природні катастрофи, призводить до збільшення частки населення, яке або має досвід безпосередньої участі, або є свідками цих подій. В обох випадках відбувається травматизація, що впливає на подальше життя особи, стратегії її життя, спілкування і ставлення до безпекових заходів. Виявлено, що досвід відчуття загрози молоді привертає особливу увагу внаслідок того, що вона перебуває в процесі становлення соціального досвіду й переходу до статусу дорослості, а зміна соціальних ролей, цінностей і наступна стадія адаптації відображають пережитий досвід і формують відчуття безпеки-небезпеки щодо соціального середовища. За результатами проведеного дослідження обґрунтовано, що проживання в прифронтовому місті, яким є Запоріжжя, змінює структуру споживання інформації та використання напрямів інформаційно-комунікаційних технологій, що супроводжується більшою щільністю спілкування з рідними і друзями, намаганням підтримувати соціальні зв'язки в активному стані. Незважаючи на регулярну фізичну загрозу життя, молодь прифронтового міста як реальну загрозу для себе сприймає лише фактичне травмування або ситуації, що трапляються безпосередньо з ними: особисте травмування, важка хвороба, аварія тощо. Відзначається також широке коло негативних відчуттів, які супроводжують ці події: страх, тривога, розгубленість, гнів і сором. Резюмовано, що війна як соціальне явище, перебіг якого знаходиться поза межами індивідуального контролю, трансформує бачення значущості різних соціальних сфер, як-то: зміни до фахівців із психологічного здоров'я, звернення до яких уважається молоддю бажаним у ситуації, коли людина відчуває неможливість самотійно подолати негативні наслідки травматичного досвіду.

Ключові слова: відчуття загрози, молодь, соціальна взаємодія, соціальна безпека, ризик.

The article examines the feeling of threat to life and safety as one of the key issues of modern societies, which is reflected in the classic sociological concepts of risk society, in which the latter is considered as a component of social development as a whole. It is noted that the growth of threats, including epidemics, wars, man-made and natural disasters, leads to an increase in the share of the population that either has the experience of direct participation or is a witness to these events. In both cases, traumatization occurs, which affects the future life of the person, his life strategies, communication and attitude to safety measures. It was found that the experience of feeling threatened by young people attracts special attention due to the fact that they are in the process of forming social experience and transitioning to the status of adulthood, and the change of social roles, values and the next stage of adaptation reflect the experienced experience and form a sense of safety-danger in relation to the social environment. Based on the results of the research, it is substantiated that living in a front-line city, which is Zaporizhzhia, changes the structure of information consumption and the use of information and communication technologies, which is accompanied by a greater density of communication with relatives and friends, an effort to maintain social ties in an active state. Despite the regular physical threat to life, the youth of the front-line city perceives only actual injury or situations that happen directly to them as a real threat to themselves: personal injury, serious illness, accident, etc. A wide range of negative feelings accompanying these events is also noted: fear, anxiety, confusion, anger and shame. It is summarized that the war as a social phenomenon, the course of which is beyond individual control, transforms the vision of the importance of various social spheres: somehow, a change to psychological health specialists, who are considered desirable by young people in a situation when a person feels the impossibility of independently overcoming negative consequences of a traumatic experience.

Key words: sense of threat, youth, social interaction, social security, risk.

УДК 316.47-053.6]:[316.613.4:614.8]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.2>

Сорокіна О.С.

к.філос.н.,
доцентка кафедри соціології
Запорізький національний університет

Проценко О.С.

аспірант кафедри соціології
Запорізький національний університет

Постановка проблеми. Почуття соціальної безпеки є базовим у соціальній взаємодії та житті людини. Поняття соціальної загрози діалектично з ним пов'язане і є його антагоністом у соціальній сфері. Війна як соціальне явище, що супроводжується руйнацією практик повсякденного життя й бачення майбутнього, містить вітальну загрозу, супроводжується трансформацією соціальних відносин. Відчуття загрози, яке формується під час особистого переживання загрози життю, містить як коротко-, так і довготривалі наслідки у сфері особистого життя, про-

фесійного зростання, соціальної активності особи загалом.

Досвід відчуття загрози й переживання травматичних ситуацій, з одного боку, є особистим, суб'єктивним переживанням; з іншого – містить потенційно руйнівні соціальні наслідки особливо в ситуаціях, пов'язаних із подіями, до яких залучені великі соціальні групи: воєнні конфлікти, епідемії, екологічні й технологічні катастрофи, природні катаклізми, масові вбивства, геноцид тощо. Наслідки пов'язані не тільки зі зміною демографічної структури групи, а й з обранням надалі деструктивних стратегій взаємодії.

Цінність життя людини та практик розв'язання конфліктів без використання насильства у ХХ столітті суттєво зросла. Покоління, які протягом свого життя неодноразово стикалися із загрозою життю й переживали досвід загрози життю й масштабні соціальні події, є носіями колективної травми та історичної пам'яті. Саме завершення таких масштабних конфліктів часто супроводжується зростанням кількості прибічників гуманістичного напрямку й цінностей толерантності, мирного життя та плюралізму.

Аналіз досліджень і публікацій. Концепція «суспільства ризику» У. Бека базується на ідеї продукування ризиків самим суспільством як елементу його розвитку. В індустріальному суспільстві збільшується кількість загроз, пов'язаних із технологічним розвитком суспільства, а також з продукуванням соціальної нерівності й бідності. У. Бек зазначає, що сучасні загрози є нематеріальними та недоступними безпосередньо органам відчуття людини, як-то: ризик хімічного ураження, економічна криза тощо [1, с. 10–20]. Він акцентує увагу передусім на впливі загроз на соціальні й технологічні системи та перебіг масових процесів, залишаючи поза увагою фактор особистого досвіду переживання загроз і його вплив на життя людини.

Е. Гіденс аналізував ризик у суспільному житті в контексті глобалізації та загального зростання ризикогенності суспільства. Ідея соціального середовища як джерела ризику є логічним продовженням його класифікації ризиків на природні й рукотворні [2, с. 115–127]. Особливістю підходу Е. Гіденса до аналізу загроз є концентрація уваги на непередбачуваності ризику та його загрози для суспільства загалом. Водночас джерелом загрози є не тільки глобальні, а й регіональні та локальні події, які є меншими за масштабом, але так само містять деструктивний складник.

Н. Луман розглядає ризик і загрозу як сутнісну й об'єктивну характеристику соціальної реальності, зазначає, що кожна соціальна дія містить потенціальну загрозу. Загроза в нього виступає як невизначеність подій, що як здатна, так і не здатна перетворитися на ризик. За Н. Луманом, не існує абсолютної надійності й ґрунтовних гарантій відсутності ризику, тому людина має перебувати в стані внутрішньої готовності до загрози та враховувати цей фактор у діяльності [3, с. 110–136]. Виникнення ризику або небезпечної ситуації в сьогоденні автор пов'язує з попередніми рішеннями суб'єкта. Виходячи з позиції профілактики загроз і зваженого прийняття рішень, він зазначає, що ступінь загрози в одній і тій самій ситуації є різною для членів спільноти. Щодо ситуації в Україні це зауваження є слушним, адже в ситуації, коли всі члени суспіль-

ства відчувають загрозу, її рівень і ймовірність суттєво залежать від території, на якій вони перебувають.

Метою статті є дослідження досвіду відчуття загрози життя в соціальній взаємодії молоді на прикладі молоді м. Запоріжжя як прифронтового населеного пункту.

Виклад основного матеріалу. В історії ХХ століття досвід переживання загрози життю великими групами населення не є абсолютно новим явищем. Є багато наукових досліджень і художніх біографічних творів щодо осіб, які мали досвід перебування в таборах, описують свій побут, відчуття й життя після звільнення. Серед них можна згадати таких авторів, А. Франк «Сховище. Щоденник у листах», Е. Берр «Щоденник. 1942–1944», В. Франкл «Сказати життю «Так!», В. Шпільман «Піаніст», П. Леві «Чи це людина», Х. Живульська «Я пережила Голокост», І. Кертес «Без долі» й інші.

Власне соціальний вимір і наслідки переживання вітальних загроз протягом декількох років II Світової війни проявилися в такому:

1) зміні соціальних норм і системи цінностей. Масове фізичне знищення великих груп населення за ознаками раси, культури й віросповідання, що визнано геноцидом, спочатку викликало відчуття невіри та підозри у фальсифікації інформації;

2) поділі груп на «своїх» і «чужих», зростанні ворожості, що підкріплювалося практиками примусової депортації та сегрегації, навіюванням атмосфери страху, ізоляції груп населення;

3) розриві соціальних зв'язків, спричиненому відсутністю інформації щодо вижилих членів родин і друзів. Усвідомлення факту, що особа є єдиною, яка пережила певні події, призводило до формування почуття провини, що переносилося на соціальне життя й позначалося на ньому;

4) інтеграції в мирне життя, що передбачала побудову нових відносин, але ускладнювалася віддаленими наслідками посттравматичного стресового розладу, які, як правило, не розглядалися як результат досвіду людини під час війни або інших ситуацій. Мирне життя також передбачало вжиття заходів щодо здійснення правосуддя стосовно ініціаторів процесу та його активних учасників;

5) збереженні історичної та соціальної пам'яті й практик, пов'язаних із цим, що проявлялося в прагненні не допустити в майбутньому повторення подібних ситуацій.

Щодо сучасних досліджень, то Г. Славич у публікації, присвяченій почуттю соціальної безпеки, зазначає, що базові конструкти закладаються в дитинстві та пов'язані з уявленням особистості про себе, соціальний світ і здатність діяти успішно й самостійно. Відповідно до цього, ненадійність соціального сере-

довища, його непередбачуваність і нестійкість не дають змоги сформувати почуття безпеки та здатність до ефективної соціальної взаємодії [4, с. 273]. Серед ключових факторів Г. Славич виділяє стабільність середовища, його дружність і наявність емоційної підтримки – саме ті складники життя, які зазнали найбільших руйнівних впливів протягом останніх двох років.

І. Гнибіденко, А. Колот та О. Новікова визначають соціальну безпеку людини в широкому значенні: через систему показників якості життя, до яких автори зараховують мінімальну заробітну плату, функціонування системи охорони здоров'я, освіту, вільний доступ до інформації та дозвілля [5, с. 18]. Відзначаючи цінність об'єктивних характеристик в аналізі суспільних процесів, варто відмітити, що базовим елементом соціальної взаємодії є окремий суб'єкт, діяльність якого зумовлюється не тільки об'єктивними, а й суб'єктивними чинниками. І суб'єктивне сприйняття може бути як адекватним дійсності, так і викривленим. Практика допомоги особам, які пережили травмівні ситуації, свідчить про те, що припинення стану загрози (наприклад, переїзд особи із зони бойових дій у безпечне середовище, одужання після аварії, уникнення фізичного насильства тощо) не повертає систему соціальної взаємодії в стан, який передував її виникненню. Отриманий досвід продовжує суттєво позначатися на повсякденному житті особи.

Л. Процик зазначає, що досвід відчуття загрози може мати як безпосередній (завдання шкоди), так й опосередкований (спостереження за ситуацією загрози, травма свідка) вплив на особу. Також авторка аналізує 5 стадій проживання вітальної загрози й зазначає, що остання, п'ята, стадія починається через 12 тижнів після завершення ситуації, але на ній все одно є присутніми порушення з боку як нервової системи, так і соціального складника [6, с. 502–505].

Н. Корсунська на прикладі біженців розглядає процес адаптації життя після пережитої загрози й виділяє три його складники: утрату цінностей, зміну соціальної ролі й адаптацію. Утрату цінностей авторка розглядає через стани тривоги, дезадаптації та переосмислення сенсу життя загалом. Зміна соціальних ролей є наслідком зміни стилю життя: утрати житла, роботи, друзів, членів родини тощо. Адаптація виступає як пристосування до нових умов і намагання відновити втрачені зв'язки і статуси [7, с. 27–29]. Серед чинників, які впливають на процес адаптації до життя після припинення загрози, варто підкреслити той факт, що такі ситуації часто є непередбачуваними, тобто в людини (якщо вона не є представником відповідної професії) немає внутрішньої готовності й необхідних знань для швидкої

адекватної реакції, а відчуття безпорадності й безсилля додають більшої травматизації. А розірвання соціальних зв'язків і відсутність інформації щодо стану родичів призводять до почуття провини та формування синдрому вцілілого (інша назва – синдром KZ, що використовується для опису стану людей, які пережили масові події, що містили ризик життя, – епідемії, війни, геноцид, Голокост тощо).

За результатами дослідження Інституту соціології НАН України «Стресові стани населення в контексті війни», проведеного в жовтні 2023 року, сформовано рейтинг стресорів, серед яких перші місця посідають особистий травмівний досвід, спогади, деструктивна соціальна взаємодія (досвід конфліктної взаємодії, дискримінаційних практик, відсутність належної соціальної підтримки), вітальна загроза, зумовлена війною, тощо [8].

Молодь виступає як соціальна група, що відрізняється способом життя, ціннісною системою, стилем життя й соціальними практиками. Специфікою молоді є певна нестійкість, пов'язана з набуттям якісно нового соціального досвіду (у сфері кар'єри, соціальних зв'язків, особистого життя тощо) і статусом дорослості. Факт переживання вітальної загрози під час повномасштабного вторгнення вимагає швидкого набуття якісно нового досвіду, адаптації до нових умов життя й навичок, пов'язаних із подоланням стресу.

Соціологічне дослідження щодо досвіду відчуття загрози та його впливу на життя і взаємодію молоді проведено в м. Запоріжжі у вересні-жовтні 2023 року. Вікова категорія опитаних – 18–24 роки, мешканці м. Запоріжжя (n=400), де 56% – жінки, 44% – чоловіки. Специфікою міста є близькість до зони бойових дій та окупованих територій, що позначається на житті всіх вікових категорій. Так, згідно з офіційними підрахунками, у серпні місто займало першу позицію в країні за кількістю і тривалістю повітряних тривог [9].

На прохання оцінити рівень безпеки в місті за 5-бальною шкалою, половина респондентів обрала проміжну оцінку – «3». Серед найбільших проблем міста назвали саме проблему укриттів, їх обладнання та доступності. Надання переваги проміжній оцінці, якщо брати до уваги результати національного дослідження «Стресові стани населення в контексті війни», проведеного в жовтні 2023 року, де отримано подібні результати, є своєрідним маркером пристосування до ситуації постійної загрози життю і здоров'ю. Це не означає нехтування нею, адже респонденти зазначають, що безпека турбує їх передусім, але свідчить про певну адаптацію до кризових умов. Про подібний адаптаційний ефект писав В. Франкл у творі «Сказати життю «Так!», де він описував особистий досвід і результати спостережень

за життям людей у концтаборі, зазначаючи, що ситуація постійної загрози життю ув'язнених суттєво впливала на їхні взаємини одне з одним, але не призводила до повного розривання соціальних зв'язків і тотальної самоізоляції. Також ці дані узгоджуються з попередніми результатами щодо задоволеності життям у місті: 45,7% оцінили рівень задоволеності на 3 бали, 30,8% – на 4 бали, 11% – на 2 бали. Максимальну негативну оцінку (1 бал) і максимально позитивну оцінку (5 балів) висловило 2,9% і 9,1% опитаних відповідно.

Щодо відповідей на питання про використання засобів зв'язку й месенджерів респонденти зазначили, що з початком повномасштабного вторгнення в них суттєво збільшився час спілкування з родичами. І якщо раніше соціальні мережі й месенджери вони використовували переважно для пошуку інформації та розваг, то тепер провідну позицію виконує саме підтримка соціальних зв'язків. Серед відповідей є також варіанти перегляду фільмів/серіалів, дистанційного заробітку, здійснення покупок, але вони займають другорядні позиції.

На питання, які причини могли б спонукати респондентів покинути місто, отримано відповіді: активізація військових подій – 42,5%, прагнення бути ближче до рідних і друзів – 35,7%, пошук нової роботи – 23,4%. Висловили активне небажання покидати місто 11,4% респондентів.

На питання щодо ступеня впливу важких фізичних травм на життя людини 84% респондентів обрали варіант – дуже сильно. Серед причин, які мають найбільший вплив, обрані варіанти: погіршення здоров'я та самопочуття, відсутність належної інфраструктури, відсутність підтримки й допомоги з боку навколишніх. Стосовно впливу психологічних травм на життя людини серед причин, які суттєво позначаються на житті людини, респонденти зазначили посттравматичний стресовий розлад, фобії та неврози в однаковій пропорції.

На питання, як пережитий досвід загрози життю впливає на соціальну взаємодію, 74,6% респондентів обрали варіанти відповідей «негативно» та «скоріше негативно». При цьому тільки 32,6% респондентів зазначили, що вони мають особистий досвід відчуття загрози життю. Як таку загрозу вони сприймають безпосередньо ситуацію, яка є однозначною: вибухи, що трапляються поряд; аварії; важкі хвороби тощо. Ситуацію перебування під постійною загрозою внаслідок великої кількості тривог вони зараз сприймають як можливість загрози життю, а не реальну ситуацію, що може трапитися кожного дня, хоча проживання на прифронтовій території, якою зараз є місто, суттєво збільшує цю ймовірність порівняно з деякими іншими областями країни.

На питання, чи відчуває людина, яка пережила ситуацію загрози життю й залишилася неушкодженою, почуття провини, 63,9% надали відповідь «так», що узгоджується з іншими дослідженнями щодо формування синдрому вцілілого, який, з одного боку, є реакцією на пережиті події, з іншого – його наслідки частина учасників подій може відчувати роками. Серед емоцій, що відчуває людина, яка пережила загрозу життю, респонденти на першу позицію поставили страх і тривогу, на другу – розгубленість, на третю – гнів і сором.

Позицію референтних осіб у наданні допомоги визначають так: родичі, профільні фахівці та друзі. Друга позиція для категорії «профільні фахівці» є певним чином нетиповою, адже в довоєнних дослідженнях на питання щодо допомоги й емоційної підтримки стосовно подолання наслідків травматичних ситуацій цей варіант відповідей завжди був одним із останніх, що відображало певну стигматизацію сфери психологічного здоров'я, але досвід війни її змінив, вивівши на одну з провідних позицій.

Висновки. Соціологічні концепції суспільства ризику У. Бека, Е. Гідденса, Н. Лумана пов'язані з вивченням зовнішніх загроз, що посилюються для людини у зв'язку з науково-технічною революцією. Водночас дослідження осіб, які мають досвід подій, що містять безпосередню загрозу для життя, – війни, епідемії, екологічні й техногенні катастрофи тощо, постійно зростає. Пережитий досвід змінює соціальні практики та позначається на стратегіях життя й соціальній взаємодії учасників загалом. Суб'єктивні відчуття й індивідуальні переживання формують ставлення до соціальної безпеки, оточення та визначають рівень активності й залученості особи до соціальних процесів. В історичному аспекті ця ситуація не є абсолютно новою: досвід ув'язнення та перебування в таборах часів II Світової війни відображено в численних дослідженнях і художніх текстах, які включають інформацію щодо травматичних ситуацій, власних відчуттів і життя після звільнення з табору. Молодь є найбільш активною, але разом із тим уразливою групою, адже перебуває в процесі становлення соціального досвіду та переходу до стану дорослості. Молодь м. Запоріжжя як прифронтового міста має досвід безпосереднього переживання вітальних загроз і пов'язаних із цим змін: 1) незважаючи на ситуацію постійної безпекової загрози, більше ніж половина опитаних оцінює своє життя в місті як «добре» та «загалом задовільне»; 2) загрози, джерелом яких є ведення воєнних дій поблизу міста й близькість окупованих територій, сприймаються як фонові загрози, а не реальні; 3) військові події сприяли збіль-

шенню кількості контактів із друзями й родичами; 4) молодь відзначає негативні відчуття, що супроводжують проживання в місті, серед яких – страх, тривога, розгубленість, гнів, сором і безпорадність; 5) відбувається трансформація поглядів на фахівців галузі ментального здоров'я та дестигматизація представників цих професій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Beck U. *World Risk Society*. Cambridge : Polity Press, 1999. 184 p.
2. Giddens A. *Fate, Risk and Security. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge : Polity Press, 1991. P. 109–143.
3. Luhmann N. *Risk A Sociological Theory*. Routledge, 2022. 270 p.
4. Slavich G.M. Social Safety Theory: A Biologically Based Evolutionary Perspective on Life Stress, Health, and Behavior. *Annual Review of Clinical Psychology*. 2020. Vol. 16. P. 265–95. URL: https://www.uclastresslab.org/pubs/Slavich_AnnualReview_2020.pdf (дата звернення: 15.03.2024).
5. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / за ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
6. Процик Л.С. Переживання надзвичайної ситуації як вітальної загрози. *Наукові перспективи*. 2022. № 12. С. 500–511.
7. Корсунська В.В. Адаптація до нових умов життя. *Ольвійський форум-2022: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі*. Миколаїв : Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2022. С. 26–30.
8. Стресові стани населення України в контексті війни. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stresovi_stany_naselennya_ukrainy_v_konteksti_viyuni.html (дата звернення: 15.03.2024).
9. У Запоріжжі найбільше тривог за кількістю та тривалістю. *Запорізька Січ*. 21.08.2023. URL: <https://sich.zp.ua/u-zaporizhzhzhi-najbilshhe-tryvoh-za-kilkistiu-ta-tryvalistiu> (дата звернення: 15.03.2024).